

Ο εκ Χίου ιατρός
Γεώργιος Χρυσοβελόνης
και το βιβλίο του *Ομιλία φυσιολογική*, Βιέννη 1802

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Ο εκ Χίου ιατρός
Γεώργιος Χρυσοβελόνης
και το βιβλίο του *Ομιλία φυσιολογική*, Βιέννη 1802

ΑΘΗΝΑ 2009

Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής, Πανεπιστημίου Αθηνών

Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα

Τηλ.-Φαξ: 210 8011066

e-mail: karamber@otenet.gr

www.karaberopoulos.gr

Φωτομηχανική επανέκδοση από το περιοδικό: *Ο καθ' Ιπποκράτην Ιατρός - Medicus Hippocraticus*, Τεύχος 5, Χίος, Ιανουάριος 2003, σελ. 29-33, με την προσθήκη ευρετηρίου και νέα σελιδαρίθμηση.

Ο ΕΚ ΧΙΟΥ ΙΑΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΛΩΝΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΟΜΙΛΙΑ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗ, ΒΙΕΝΝΗ 1802

ισαγωγή

ΕΚατά την προεπαναστατική εποχή παρουσιάζεται έντονη πνευματική κίνηση στον ελληνικό χώρο¹ με πολλές εκδόσεις ελληνικών βιβλίων και των θετικών επιστημών², δια των οποίων θα ήταν δυνατόν να καταπολεμηθούν οι προλήψεις και δεισιδαιμονίες και να φωτισθεί το υπόδοιλο γένος. Αντίστοιχα παρατηρείται αύξηση του αριθμού των βιβλίων με ιατρικό περιεχόμενο, που κατά κανόνα οι ιατροί συγγραφείς τους με σπουδές στα πανεπιστήμια της Ευρώπης, στόχευαν να διαφωτίσουν τους αναγνώστες σε ιατρικά θέματα μεταφέροντας τη νέα επιστημονική ιατρική γνώση από τον ευρωπαϊκό χώρο στον αντίστοιχο ελληνικό³. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί το βιβλίο του ιατρού Γεωργίου Χρυσοβελώνη, που παρουσιάζουμε με την ευκαιρία των διακοσίων χρόνων (1802-2002) από την έκδοσή του, με το οποίο μεταφέρονται γνώσεις κυρίως για το νευρικό σύστημα.

Ο ιατρός Γεώργιος Χρυσοβελώνης

Ο Γεώργιος Χρυσοβελώνης, (1756-1822) από τη Χίο σπούδασε ιατρική στην Πίζα, όπου ανακηρύχθηκε διδάκτωρ την 1 Μαρτίου 1790⁴. Άσκησε την ιατρική στην πατρίδα του, όπου συνέγραψε το 1802 το βιβλίο του *Ομιλία φυσιολογική*, το οποίο απέστειλε στη Βιέννη προς εκτύπωση με τον Φραγκούλη Μαυρογορδάτο, όπως αναφέρεται στη δημοσιευθείσα επιστολή στην αρχή του βιβλίου. Ο Χρυσοβελώνης έφυγε από τη Χίο μετά τη σφαγή του 1822 και έπειτα από περιπετειάς εγκαταστάθηκε στο Ναύπλιο, όπου όμως απεβίωσε εκ λοίμου κατά την πολιορκία της πόλεως από τους τούρκους⁵. Το βιβλίο του το απευθύνει στον υιό του Ιωάννη Χρυσοβελώνη

1. Κατά την προεπαναστατική εποχή ως ελληνικό χώρο θεωρούμε ό,τι ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, Ηθική φιλοσοφία, τόμ. Πρώτος, Εντίησι 1761, σελ. Δ' έγραφε: «Όταν λέγω Ελλάδα εννοώ όλας τας διασποράς των Ελλήνων».
2. Για την γενικότερη ανάπτυξη της εκδοτικής παραγωγής με βιβλία των θετικών επιστημών κατά την εξεταζόμενη περίοδο ενδεικτικά βλ. Γιάννη Καρά, Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15ος-19ος αιώνας), Αθήναι 1991.
3. Για τα ιατρικά βιβλία και τα γενικότερα βιβλία με ιατρικές γνώσεις, που εκδόθηκαν κατά την προεπαναστατική εποχή βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ελληνικών βιβλίων κατά την

εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1996.

4. Βλ. Νικολάου Β. Τσιμαδάκη, «Τριάντα επτά Έλληνες ιατροφιλόσοφοι σπουδάσαντες εν Πίσση (Pisa) της Ιταλίας (1790-1821)», Παρνασσός, τόμ. 26, 1984, σελ. 212-228. Ο Γεώργιος Χρυσοβελώνης αναφέρεται πρώτος στη σειρά αυτή των διδασκόντων.
5. Βλ. Γεωργίου Ι. Ζολώτα, Ιστορία της Χίου, τόμ. Γ' 1, Μέρος Δεύτερον, Αθήνα 1928, σελ. 806, Κωνστ. Αμάντου, Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, 1566-1822, (Σχολεία και λόγιοι), Πειραιεύς 1946, [=Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία Αθήναι 1976], σελ. 162, Philip P. Argenti, Libro d' Oro de la Noblesse de Chio, Volume I, Notices historiques, London Oxford University Press, 1955, sel. 69.

(1784-1823), ο οποίος σπούδασε ιατρική στην Πίζα. Μετά την καταστροφή της Χίου συμμετείχε στο στόλο του Τσάμη Καρατάσσου, όπου ασκώντας τα ιατρικά του καθήκοντα νοσηλεύοντας τους τραυματίες στη μάχη στη θέση «Κόττες», που βρίσκεται στην είσοδο του Παγασητικού Κόλπου, τραυματίστηκε θανάσιμα και απεβίωσε το 1823⁶.

Το βιβλίο Ομιλία φυσιολογική, Βιέννη 1802

Ο πλήρης τίτλος του βιβλίου, το οποίο ο Γεώργιος Χρυσοβελόνης εξέδωσε το 1802, έχει ως ακολούθως: *Ομιλία φυσιολογική περί του εαυτὸν γνῶναι, ὀρθῶς διαλέγεσθαι δηλαδή κατὰ γένος ἀρετὴν, καὶ κακίαν, εἴτουν. Ἡ Ἠθικολογικὴ Γεωργίου Χρυσοβελόνῃ Χίου τοῦ ἱατροῦ. Ταύτην προσετέθεισαν αἱ περὶ συνειδήσεως, καὶ ἀληθῶς ἐλευθερίας φυσιολογικαὶ σκέψεις το, τε περὶ ἐρμηνευτικῆς τέχνης Ἐγχειρίδιον τοῦ αὐτοῦ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν Ὀμογενῶν. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας. Τύποις Φραγκίσκου Αντωνίου Σχραιμβλ. Αωβ⁷.*

Το περιεχόμενο του βιβλίου απαρτίζεται ως εξής: Ένα προλογικό κείμενο «Πάσι τοις Ερασταίς της Σοφίας Γεώργιος Χρυσοβελόνης ο ιατρός τον οφειλόμενον ασπασμόν. Ἐν Χίῳ 1802», (σελ. V-XIV). Σημειώνει ότι φιλοσοφία είναι «ο της σοφίας ἔρως καὶ ἡ περὶ ταύτην ἔρευνα», παρατηρώντας ότι «θεωρία ἀόριστος καὶ ἀχαλίνωτος κατὰ κρημνῶν δήπου τον ἄνθρωπον φέρει». Παράλληλα τονίζει ότι ο πρὸς τον θεόν φόβος «καιθαίρων ἡμᾶς εἰς το ὕψος του ὀρθοῦ λόγου ἀνάγει», συμπληρώνοντας ότι επαυξάνεται ἡ προσοχή καὶ «προσέχοντες ἐργήγορον τον νοῦν διατηρούμεν». Επί πλέον υπογραμμίζει ότι εξέδωσε το βιβλίο κατόπιν «της τῶν φίλων προτροπῆς». Στη συνέχεια υπάρχουν δύο χωρὶς ἀρίθμηση σελίδες. Στην πρώτη καταχωρίζεται ἐπιστολή, 14 Μαρτίου 1802, του Φραγοῦλη Μαυρογορδάτο, ο οποίος ἀπὸ την Κωνσταντινούπολη γράφει στον Γεώργιο Χρυσοβελόνῃ ότι στέλνει το χειρόγραφο στην Βιέννη για ἐκτύπωση «δια να ἀπολαύσωσιν οἱ φιλόμουσοι νέοι του γένους ὠφέλειαν». Στην δεύτερη χωρὶς ἀρίθμηση σελίδα ἀναγράφεται ἀπλᾶ ἡ φράση «Γνώθι σ' αὐτόν».

Στη συνέχεια περιέχεται το με ἀρίθμηση κείμενο σε εκατὸν τριάντα παραγράφους με τίτλο «Ομιλία Φυσιολογικὴ περὶ του εαυτὸν γνῶναι. Ἦγουν περὶ του ὀρθῶς διαλέγεσθαι κατὰ γένος ἀρετὴν καὶ κακίαν, Γεωργίου Χρυσοβελόνῃ Χίου τοῦ ἱατροῦ, πρὸς τον εαυτοῦ υἱὸν Ἰωάννην» (σελ. 1-109), «Σκέψεις Φυσιολογικὴ του αὐτοῦ Περὶ Συνειδήσεως» (σελ. 110-112), «Ἐτέρα Φυσιολογικὴ σκέψεις του αὐτοῦ, περὶ ἀληθῶς ἐλευθερίας» (σελ. 112-117), «Ἐγχειρίδιον τοῦ αὐτοῦ Γεωργίου Χρυσοβελόνῃ Χίου ἱατροῦ, Περὶ ἐρμηνευτικῆς τέχνης» (σελ. 118-132), «Περὶ της μερικῆς Ἐρμηνευτικῆς τέχνης» (σελ. 132-137), «Εἴδησις. Τους πλείων ὑμειρομένων, περὶ μεν της γενικῆς Ἐρμηνευτικῆς τέχνης μετελθεῖν χρῆ, τον τε Λόκιον, καὶ Ἰωάννην τον Κλέρικον συν τῷ Ουετίῳ, περὶ δε της ἱερᾶς Ἐρμηνευτικῆς, ἀπαντα τον χο-

6. Βλ. Γεωργίου Ζολῶτα, Ἱστορία της Χίου, ὀ.π., σελ. 810.

7. Φιλ. Ἠλιού, Ἑλληνικὴς Βιογραφία του 19ου αἰῶνα. Βιβλία καὶ Φυλλάδια. Τόμος Πρῶτος 1801-1818, Ἀθήνα 1997, ἀρ. 1802.45,

σελ. 45-46. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Ἡ μεταφορὰ της ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς γνώσης μέσω των ἐντύπων ἐλληνικῶν βιβλίων κατὰ την ἐποχὴ του Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 1996, σελ. 52-54.

ρόν των θεοφόρων πατέρων» (σελ. 138). Στις επόμενες χωρίς αρίθμηση σελ. 1-9 περιέχεται ο «Πίναξ των εν τη δε τη Ομιλία, εν παραγράφω».

Σχετικά με τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Χρυσοβελόνης παρατηρούμε ότι είναι αρχαιοπρεπής κατά τη συνήθεια μερικών ιατρών της εποχής, όπως για παράδειγμα αναφέρουμε τον Αναστάσιο Γεωργιάδη (Λευκία) και ιδιαίτερα το βιβλίο του Αντιπανάκεια, Βιέννη 1810. Σημειώνουμε ωστόσο ότι άλλοι ιατροί έγραφαν σε πιο στρωτή απλή γλώσσα, σε «απλούν ύφος», όπως ο Κωνσταντίνος Μιχαήλ⁸ την Διαιτητική, 1794, και σε μια πιο λαϊκή, δημόδη γλώσσα ο Ιωάννης Νικολίδης⁹, το βιβλίο του για την μαλαφράντζα, δηλ. τη σύφιλη.

Νευρικό Σύστημα

Στο μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου ο Γεώργιος Χρυσοβελόνης ασχολείται με το νευρικό σύστημα και τα αισθητήρια όργανα. Επισημαίνει, (σελ. 8), ότι σχετικά με την κατασκευή του εγκέφαλου πολλά ασαφή θα είναι δυνατόν να κατανοηθούν εάν χρησιμοποιήσουμε σωστά τα μέχρι τώρα με την παρατήρηση και το πείραμα γνωστά. Χρησιμοποιεί, ίσως για πρώτη φορά, τον όρο «νευρικών σύστημα»¹⁰. Περιγράφει τον εγκέφαλο φλοιό σημειώνοντας ότι η εξωτερική επιφάνεια του έχει τεφροειδή χροιά με «απείρους λαβυρίθνους και έλικας», που εισέρχονται στο εσωτερικό μέρος του εγκέφαλου το οποίο είναι «λευκότερον και σκληρότερον, όθεν και τυλώδες σώμα καλείται». Ενδιαφέρον έχει ότι για το μεσολόβιον του εγκέφαλου ο Χρυσοβελόνης χρησιμοποιεί τον όρο «τυλώδες σώμα», όρο τον οποίο και ο Βενιαμίν ο Λέσβιος μνημονεύει αργότερα στο βιβλίο του Στοιχεία της Μεταφυσικής, ενώ ο Δημήτριος Μαυροκορδάτος στην Ανατομία του χρησιμοποιεί τον όρο «μεσόλοβον»¹¹.

Ο εγκέφαλος παρατηρεί ότι έχει δύο κοιλότητας κατά το πρόσθιον μέρος, «πρόσθια γαστρίδια» τα αποκαλεί, τα οποία μεταξύ τους χωρίζονται «υπό λεπτοτάτου υμένος κέντρο νευρικών καλούμενον», καθώς και άλλες δύο μικρότερες κοιλίες στο οπίσθιο μέρος. Σημειώνει ότι οι κοιλίες περιέχουν ένα «χυμόν», υγρό το οποίο αδιαλείπτως ανανεώνεται. Στο οπίσθιο μέρος του εγκεφαλικού κρανίου βρίσκεται η «παρεγκεφαλίζ», η οποία είναι «πλατεία» στο σχήμα και τεφροειδής στη

8. Κωνσταντίνου Μιχαήλ, Διαιτητική, Βιέννη 1794. Πρβλ. Δημητρίου Καραπερόπουλου, Η πρώτη Ιστορία της Ιατρικής στην ελληνική γλώσσα, Αθήνα 1994.

9. Ιωάννου Νικολίδη, Ερμηνεία περί του πως πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ήγουν η μαλαφράντζα, Βιέννη 1794. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ιωάννης Νικολίδης και Anton Stoerck. Ταύτιση κειμένου του βιβλίου «Ερμηνεία περί του πως πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος, ήγουν η μαλαφράντζα», στον τόμο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Απόπειρα μιας νέας συγκομιδής, Κοζάνη 1999, σελ. 119-141 και σε ανάπτυξη σελ. 1-31.

10. Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Η μετα-

φορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης... ό.π., διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1996, σελ. 210. Σημειώνεται ότι ο όρος μνημονεύεται αργότερα από τον Αναστάσιο Γεωργιάδη, Αντιπανάκεια, Βιέννη 1810, σελ. 534, στον Ερμή το Λόγιο, 1811, σελ. 94, του 1816, σελ. 84. κ.α.

11. «Μεταξύ των δύο ημισφαιρίων του εγκέφαλου κείται σωματίον τι λευκόν, επίμηκες, στερεόν κατά τι σχεδόν κεχωρισμένον των λοιπών μερών του εγκέφαλου, ού τινος η ύλη είναι μυελώδης, και τούτο είναι το τυλώδες σώμα», [στο βιβλίο είναι με «η» γραμμένο], Βενιαμίν Λέσβιου, Στοιχεία της Μεταφυσικής, Βιέννη 1820, σελ. 17. Δημητρίου Μαυροκορδάτου, Ανατομία του ανθρώπινου σώματος, Αθήνα 1836, σελ. 463.

χροιά. Μνημονεύει τις τρεις «μήνιγγες» ή «ιλαμίδες¹², όπως τις αποκαλεί, που καλύπτουν τον εγκέφαλο. Η εξωτερική ονομάζεται «σκληρός», η εσωτερική «λεπτός ή χοροειδής», που επικαλύπτει και τα «ενδότερα περικαλύπτει» και μεταξύ αυτών των δύο «ο αραχνοειδής», τον οποίο, όπως σημειώνει, «ο Βαρόλιος¹³ εξεύρεν» και περικαλύπτει τον εγκέφαλο όπως η σκληρά μήνιγγα.

Ο Χρυσοβελόνης αναφέρει ότι το ένα πέμπτον «του εκ της καρδιάς εξερχομένου αίματος» προωθείται στον εγκέφαλο με δύο μεγάλες αρτηρίες και με τις καρωτίδες, που στη βάση του εγκεφάλου αναστομούνται μεταξύ τους και διακλαδίζονται εις μικρούς «λεπτοτάτους κλαδίσκους» των οποίων η διάμετρος είναι πολύ μικρή με αποτέλεσμα τα ερυθρά του αίματος μόρια¹⁴, δηλ. τα ερυθρά αιμοσφαίρια, δεν διέρχονται παρά μόνον ο ορός του αίματος. Τον νωτιαίο μυελό τον αποκαλεί «ραχίτη ή ακανθώδη μυελό»¹⁵, όρος που ήταν τότε σε χρήση. Για τα εξερχόμενα νεύρα εκ του εγκεφάλου και του νωτιαίου μυελού χρησιμοποιείται ο όρος «συζυγία»¹⁶. Σχετικά με τα εγκεφαλικά νεύρα σημειώνεται ότι η πρώτη συζυγία αποκαλείται «οσφραντική» και η δεύτερα «οπτική», η οποία φέρεται στον οφθαλμό, στον οποίο επί πλέον διανέμεται η τρίτη και τέταρτη συζυγία συμβάλλοντας στη κίνηση των οφθαλμών. Η έκτη συζυγία με κλάδο της πέμπτης καθώς και με κλαδίσκους εκ των νωτιαίων νευρών «το Συμπαθητικόν συνιστά νεύρον», το οποίο παρέχει κλάδους στην καρδιά και σε όλα τα όργανα της κάτω κοιλία «και την τούτων προς άλλα συμπαθειαν¹⁷ εγείρον» επεξηγώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον όρο που του δόθηκε. Από όσο γνωρίζουμε ο όρος «συμπαθητικόν νεύρον»¹⁸ μάλλον από τον Χρυσοβελόνη καταγράφεται για πρώτη φορά σε ελληνικό βιβλίο.

Για την έβδομη ή ακουστική συζυγία παρατηρείται ότι έχει δύο κλάδους εκ των οποίων ο ένας κλάδος «μαλακός καλείται» και διανέμεται στο ους καθιστάμενος «όργανον της ακοής», ενώ ο άλλος κλάδος αποκαλούμενος «σκληρός» διαμοιράζεται στο έξω ους και στο πρόσωπο έχεντες «συνάφειαν» με πολλά νεύρα. Για την ό-

12. Ο Γ. Χρυσοβελόνης, Ομιλία φυσιολογική, ό.π., σελ. 12, για τις μήνιγγες αναγράφει επί πλέον τον όρο «ιλαμίδες», που όμως μάλλον δεν μαρτυρείται τέτοιος όρος. Σημειώνουμε ωστόσο ότι στο Ονομαστικόν του Πολυδεύκη αναγράφεται για τις μεμβράνες του εγκεφάλου ο όρος «ειλαμίες», που πιθανόν ο Χρυσοβελόνης αυτόν τον όρο θα ήθελε να αναγράψει.

13. Constanzo Varolio, 1543-1575, Ιταλός ανατόμος ασχοληθείς ιδιαίτερα με το νευρικό σύστημα. Βλ. F. H. Garrison, An Introduction to the History of Medicine, ανατύπωση τετάρτης εκδόσεως, Φιλαδέλφεια και Λονδίνο, 1961, σελ. 223.

14. Τα ερυθρά αιμοσφαίρια αναφέρονται ίσως για πρώτη φορά σε ελληνικό βιβλίο από τον ιατρό Θωμά Μανδρακάκη στα 1757. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού διδασκάλου του γένους Ανθίμου Γαζή, Αθήνα 1993, σελ. 41.

15. Σημειώνουμε ότι ο όρος «ραχίτη ή ακανθώδης μυελός» αναφέρεται και από άλλους συγγραφείς της προεπαναστατικής εποχής,

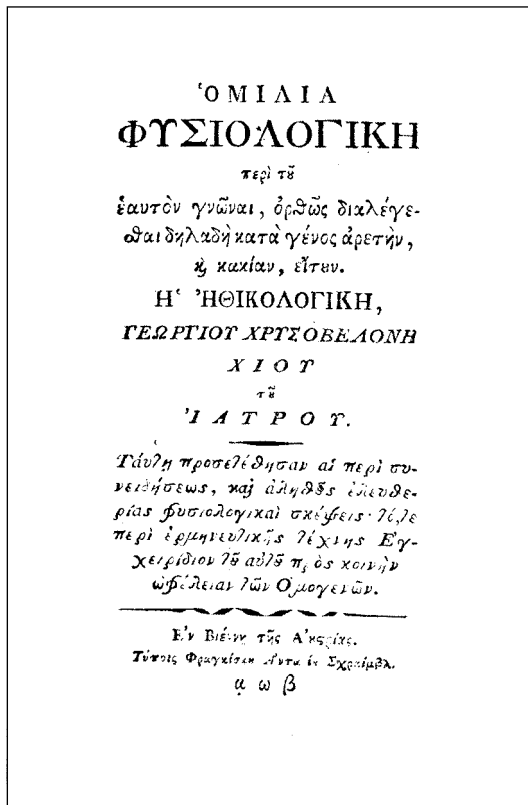
όπως επίσης και ο επικρατής όρος «νωτιαίος μυελός», τον οποίο αναγράφει ο Γαληνός στο Περί χρείας των εν ανθρώπου σώματι μορίων, Λόγος Θ', κεφ. α', C.G. Kuehn, Γαληνού Άπαντα, τόμ. 3, Λευψία 1821, [επανατύπωση 1997], σελ. 612. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας, ό.π., σελ. 27.

16. Ο όρος «ζεύγη» των νευρών αντί του «συζυγία» χρησιμοποιήθηκε από τον Άνθιμο Γαζή, Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών ή σύντομος ανάλυσις της πειραματικής νεωτέρας φιλοσοφίας, τόμ. Β' Βιέννη 1799, σελ. 549. Σημειώνουμε ότι στον Γαληνό απαντάνται ο όρος «συζυγία». Βλ. C.G. Kuehn, Γαληνού Άπαντα, τόμ. 3, σελ. 722.

17. Ο όρος «συμπάθεια» καταγράφεται από τους αρχαίους ιατρούς. Ενδεικτικά βλ. Σωρανού, Γυναικείων Α, 15, 2, «πάσχουσα (η μήτρα) μέντοι προς συμπάθειαν στόμαχον άγει και μήνιγγας. Έστι δε τις αυτή και προς τους μαστούς φυσική συμπάθεια».

18. Γ. Χρυσοβελόνης, Ομιλία φυσιολογική,

Η σελίδα τίτλου του βιβλίου του Γεωργίου Χρυσοβελόνη, «Ομιλία φυσιολογική», Βιέννη 1802

Συμπερασματικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο ιατρός Γεώργιος Χρυσοβελόνης με στο βιβλίο του Ομιλία φυσιολογική, Βιέννη 1802, δίνει αρκετές πληροφορίες για νευρικό σύστημα κατά την προεπαναστατική εποχή, για την ενημέρωση των Ελλήνων αναγνωστών του.

γδοη συζυγία σημειώνεται ότι «ου μόνον επί την της γλώττης βάσιν διασπείρεται, αλλά και επί τον φάρυγγα, και λάρυγγα, πνεύμονά τε, και καρδιάν, διάφραγμα, και στόμαχον». Έχει «ουκ ολίγας συναφείας» με την πέμπτη, την έκτη έβδομη και εννάτη συζυγία και «της ζωτικής οικονομίας¹⁹ θεμέλθον²⁰ τυγχάνουσαν». Σημειώνεται ότι τα νεύρα καθώς εξέρχονται από τον εγκέφαλο και τον νωτιαίο μυελό καλύπτονται από τις τρεις μήνιγγες, τις οποίες παρομοιάζει με τον φλοιό των δένδρων που καλύπτει τους κλάδους.

Γίνεται αναφορά στα αισθητήρια όργανα καθώς επίσης μεταξύ των άλλων και στις αιτίες που ανευρίσκονται «μετά θάνατον την των αποπληκτικῶν κεφαλῆν ανατέμνοντες» (σελ. 52).

1802, σελ. 16. Το συμπαθητικό νεύρο μηνιμονεύει και ο Αναστάσιος Γεωργιάδης, Αντιπανάκεια, Βιέννη 1810, σελ. 534.

19. Ο όρος «ζωτική οικονομία» είναι συνήθης κατά την εποχή εκείνη αποδίδοντας την έννοια του οργανισμού. Σημειώνουμε ότι τον γαλλικό όρο «economie animale» της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας των Diderot και D' Alembert ο Ρήγας Βελεστινλής αποδίδει με τον όρο «ζωή του ζώου». Βλ. Δημ.

Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική Encyclopedie ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα «Φυσικής απάνθισμα», Ο Ερασιστής, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128 και σε ανάπτυπο σελ. 31. Πρβλ. τον τίτλο του βιβλίου του Κηρύκου Χαιρέτη, Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας, ήγουν η περί ανθρώπου και περί τα άλογα ζώα αιτία του ζην, Βενετία 1798.

20. Θέμελθον=θεμέλιον, βάσις

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Argenti, Philip P. 5
 D'Alempert 9
 Diderot 9
 economie animale 9
Encyclopédie 9
 Garisson, F. H. 8
 Kuehn, G.C. 8
 Le Clerk, Jean, βλ. Κλέρικος
Libro d' Oro de la Noblesse de Chio 5
 Locke, John, βλ. Λόκιος
 Stoerk, Anton 7
 Varolio, Constanzo 8
 αίμα 8
 αιμοσφαίρια ερυθρά 8
 αισθητήρια όργανα 7
 ακανθώδης μυελός 8
 ακοή 8
 ακουστική συζυγία 8
 Άμαντος, Κωνσταντίνος 5
Ανατομία του ανθρωπίνου σώματος 7
 ανατόμος 8
 Άνθιμος Γαζής 8
Αντιπανάκεια 7, 9
 αρτηρία 8
 Βαρόλιος 8
 βάση εγκεφάλου 8
 Βενιαμίν ο Λέσβιος 7
 βιβλία ιατρικά 5
 βιβλίο ελληνικό 8
 Βιέννη 5, 6, 7, 9
 Γαληνός 8
Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία 9
 γαλλικόν πάθος 7
 γαστρίδια πρόσθια 7
 Γένος 6
 Γεωργιάδης, Αναστάσιος 7, 9
 γλώσσα αρχαιοπρεπής, λαϊκή, δημώδης
 7
 γλώττα 9
Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας 8
 γνώση ιατρική 5, 6
*Γραμματική των φιλοσοφικών επιστη-
 μών* 8
Γυναικεία 8
 δεισιδαιμονίες 5
Διαιτητική 7
 διάφραγμα 9
 διδάκτορες 5
 εγκέφαλος 7-9
Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας
 9
 ελευθερία αληθής 6
 Ελλάδα 5
 Έλληνες 5, 9
Ελληνική βιβλιογραφία 6
 ελληνικός χώρος 5
 εραστής της σοφίας 6
Ερμηνευτική ιερά 6
Ερμηνευτικής τέχνης 6
Ερμής ο Λόγιος 7
 ερυθρά του αίματος μόρια 8
 έρωσ σοφίας 6
 Ευρώπη 5
 Ζολώτας, Γεώργιος Ι. 5, 6
Ηθική φιλοσοφία 5
Ηθικολογική 6
 Ηλιού, Φίλιππος 6
 ημισφαίρια εγκεφάλου 7
 θάνατος αποπληκτικών 9
 θετικές επιστήμες 5
 ιατροί αρχαίοι 8
 ιατρός 6, 8, 9
 ιατροφιλόσοφοι 5
 ιλαμίδες ή μήνιγγες 8
Ιστορία Χίου 5
 Ιταλία 5

- Ιταλός ανατόμος 8
 Καραμπερόπουλος, Δημήτριος 5-9
 Καράς, Γιάννης 5
 Καρατάσος, Τσάμης 6
 καρδιά 8, 9
 κρωτίδες 8
 καταστροφή Χίου 6
 κεφαλή 9
 Κλέρικος, Ιωάννης 6, (Le Clerk, Jean)
 κοιλία κάτω 8
 κοιλίες εγκεφάλου 7
 Κόττες 6
 κρανίον 7
 Κωνσταντινούπολις 6
 Λόκιος 6, (Locke, John)
 μαλαφράντζα 7
 Μανδακάσης, Θωμάς 8
 μαστός 8
 Μαυρογορδάτος, Φραγκούλης 5, 6
 Μαυροκορδάτος, Δημήτριος 7
 μάχη 6
 μεσολόβιον 7
 μεσόλοβον 7
 μήνιγγες 8
 Μιχαήλ, Κωνσταντίνος 7
 Μοισιόδαξ, Ιώσηπος 5
 Ναύπλιο 5
 Νεοελληνικός Διαφωτισμός 5, 6, 7
 νεύρα 9, εγκεφάλου 8
 νευρικό σύστημα 5, 7, 9
 Νικολίδης, Ιωάννης 7
 νους 6
 νωτιαία νεύρα 8
 νωτιαίος μυελός 8, 9
Ο Εραριστής 9
 οικονομία ζωτική 9
Ομιλία φυσιολογική 5-9
Ονομαστικόν 8
 όργανα αισθητήρια 9
 οργανισμός 9
 όργανον ακοής 8
 ορθός λόγος 6
 ορρός αίματος 8
 Ουέτιος 6
 ους 8
 οφθαλμός 8
 Παγασητικός Κόλπος 6
 Πανεπιστήμια 5
 παρατήρηση 7
 παρεγκεφαλής 7
Παρνασσός 5
 πατέρες θεοφόροι 7
 πείραμα 7
*Περί χρείας των εν ανθρώπου σώματι
μορίων* 8
 Πίτσα 5, 6
 πνεύμων 9
 Πολυδεύκης 8
 προεπαναστατική εποχή 5, 9
 προλήψεις 5
 πρόσωπο 8
 προτροπή 6
Πρώτη ιστορία ιατρικής 7
 ραχίτης μυελός 8
 Ρήγας Βελεστινλής 9
Σκέψις φυσιολογική 6
Στοιχεία μεταφυσικής 7
 στόλος 6
 στόμαχος 8, 9
 συζυγία νεύρων 8, 9
 συμπάθεια 8
 συμπαθητικόν νεύρον 8, 9
 συνείδησις 6
 σύφιλη 7
 Σωρανός 8
Τα γράμματα εις την Χίον 5
 Τουρκοκρατία 5
 τυλώδες σώμα 7
 Τομαδάκης, Νικόλαος 5
 ύφος απλούν 7
 φάρυγξ 9
 φιλοσοφία 6

φλοιός δένδρων 9
φλοιός εγκεφάλου 7
Φυσικής απάνθισμα 9
Χαιρέτης, Κήρυκος 9
χειρόγραφο 6

Χίος 5, 6
Χρυσοβελόνης, Γεώργιος 5-9
Χρυσοβελόνης, Ιωάννης 5
χυμός 7